

Bydiplomati

**Martin Marcussen, professor, Institut for Statskundskab,
Københavns Universitet, mm@ifs.ku.dk**

Mens den internationale forskning i bydiplomati har udviklet sig i rasende fart, har dansk forskning stort set ikke beskæftiget sig med emnet i de sidste tyve år. I mellemtiden er dansk bydiplomati blevet professionaliseret; det udføres som samskabelsesprojekter; det betragtes i stigende grad som en nødvendighed, især de steder hvor staten ikke kan levere international styring; det er ofte rettet mod de økonomiske gevinster der kan hentes hjem til kommunen fra den internationale scene; og nogle gange giver det kommunen eller byen overordentlig stor synlighed, anseelse og legitimitet. Derfor er tiden kommet til at genopfinde forskningen i dansk bydiplomati.

Et professionaliseret bydiplomati

»Kommuner går glip af milliarder«, kunne den netop fratrådte landbrugskommissær i EF, Poul Dalsager, konstatere på forsiden af de danske kommuners fagblad. Det var tilbage i 1985, og kommunerne havde endnu ikke etableret kontorer i udlandet. »Kommunerne er ikke de mest fremragende lobbyister, og det er uhensigtsmæssigt, da lobbyvirksomhed netop er meget udbredt i EF«, fortsatte han. Han beretter i malende vendinger, hvordan midlerne flyder i gader og stræder i EF's hovedstad Bruxelles: »EF-midlerne er en flydende strøm året rundt« (*Danske Kommuner*, 6. februar 1985).

Dalsager havde hjemmebase Hjørring, og han spildte ikke tiden. Nordjyllands Amt sendte i

slutfirserne flere delegationer til Bruxelles for at afsøge mulighederne, og fra 1990 indvilligede man i at medfinansiere Aalborg Kommunes EF-kontor i Bruxelles. Snart kom flere kommuner til. Inden for få år i starten af 1990'erne fik ikke bare Aalborg, men også Aarhus, Odense og København eget kontor i Bruxelles. Og ambitionerne var store. Typisk bemandet med to medarbejdere i Bruxelles og et tilsvarende antal hjemme i kommunen var formålet at etablere solide kontaktnetværk i EF-Kommissionen og de europæiske finansieringsinstitutter; at tiltrække EF-støtte til kommunale projekter inden for miljø, energi og transport; at assistere lokale virksomheder med kontakter i det labyrintiske EF-system; at løse konkrete rådgivnings- og planlægningsopgaver i relation til de nye lande i Central- og Østeuropa, samt Rusland; at indgå i EF's forsknings- og teknologiprogrammer; at være vært for delegationer hjemmefra; at hjemsende alle mulige former for informationer angående EF-politik og -institutioner; og i det hele taget sprede det gode budskab i Europa om de danske kommuners og amters fortræffeligheder. Der var nok at tage fat på. Og måske endda betydelig mere, end EF-kontorene var i stand til at levere.

I en erfaringsopsamling kunne man nogle år senere konstatere, at EU's regionalpo-

litik havde været en afgørende og vigtig dynamo for kommunernes og amternes internationalisering, men også at der var et betydeligt forbedringspotentiale i de danske kommuners internationale indsats. Indsatsen i Bruxelles var typisk båret frem af ildsjæle blandt embedsmændene. Den havde ikke nogen folkelig forankring, og dermed kun meget sjældent politisk interesse. Der blev ikke afsat tilstrækkeligt med økonomiske ressourcer til at nå de mange og omfattende målsætninger, som blandt andet repræsentationskontorerne i Bruxelles skulle realisere. De få involverede embedsmænd og politikere manglede desuden helt centrale kompetencer til at kunne begå sig i EF-systemet. Der var alt for få personer på lokalt niveau, der havde et indgående kendskab til EF-systemet, EF-retten, til de europæiske hovedsprog, til international forhandling og lobbyisme, og til projektformulering, -implementering og -evaluering. Kommunerne manglede desuden både evne og vilje til at arbejde sammen i Bruxelles. Alle samarbejdsinitiativer strandede på »manglende politisk vilje, gamle traditionsgroede interessermodsatninger og personbåret nid og nag« (Klausen, 1996: 197).

Der er løbet meget vand i åen over de forløbne to årtier. Aarhus var i 2017 europæisk kulturhovedstad og i 2018 europæisk frivillighedshovedstad; Viborg og Odense kommuner har begge formået at tiltrække sig internationale milliardinvesteringer; Københavns Kommune er blevet en helt central aktør i en lang række globale klima- og miljønetværk; og år efter år er det lykkedes hovedstaden at brande sig ind på top-ti-listen over de »lykkeligste byer i verden« (wowtravel.me/top-10-happiest-cities-in-the-world/) og »verdens bedste sted at bo« (www.telegraph.co.uk/travel/galleries/The-worlds-most-liveable-cities/copenhagen/). I Bruxelles har kommunerne for længst fundet hinanden i strategiske samarbejder, der gør dem til professionelle spillere på én af de mest konkurrenceprægede

internationale kamppladser for politik – EU-scenen.

I dette temanummer af Økonomi & Politik er formålet først og fremmest at få et indblik i, hvor det danske bydiplomati står i dag. Der er åbenlyst sket meget på dette område i de senere år, men der har indtil videre ikke været gjort et forsøg på at skabe et overblik. Artiklerne i temanummeret giver eksempler fra forskellige sagområder og fra forskellige kommuner på, hvordan bydiplomati organiseres og udføres i dag. Formålet med denne introducerende artikel til temanummeret er at skitsere nogle lange linjer i den internationale såvel som den danske forskning i bydiplomati. Det vil fremgå, at den internationale forskning på området er relativt ny (fra 1970'erne og frem); at denne forskning har haft forskellige fokuspunkter gennem årene; og at den danske forskning i bydiplomati blomstrede op i starten og midten af 1990'erne for derefter at gå i sig selv igen. Til sidst i artiklen vil der blive givet et bud på nogle mulige fokuspunkter for den fremtidige danske forskning på området.

1970'erne: Statens monopol på international politik løsnes op

I nyere tid blev den idé, at byer kunne agere som selvstændige aktører på den internationale arena, for første gang nævnt i starten af 1970'erne. Antagelsen om, at stater er enhedsaktører i international politik og i øvrigt langt de vigtigste aktører på den internationale scene, blev løsnet lidt op (Keohane og Nye, 1973; Hungtington, 1973). Efter afslutningen af anden verdenskrig blev en lang række mellemstatslige organisationer etableret. Det samme gjaldt de internationale ikke-statslige organisationer, hvis antal steg nærmest eksponentielt. I særlig udstrækning var det de økonomiske og finansielle område, der var i fokus for dette stigende ønske om at bidrage til og kontrollere den internationale styring. Der blev afviklet barrierer for international handel og investeringer, hvilket sammen med

den teknologiske udvikling også medvirkede til, at eksisterende og nye multinationale erhvervsvirksomheder begyndte at sprede sig over nye markeder rundt omkring i verden. Mængden af nye aktører i international politik og deres indbyrdes forskelligheder, samt deres interesse for en række områder, man normalt refererede til som »bløde« politikområder i modsætning til det »hårde« sikkerhedsrelaterede område, gjorde, at man ofte anvendte udtrykket »kompleks gensidig afhængighed«, når man skulle beskrive dynamikken i det samlede internationale system (Keohane og Nye, 1977). Det blev på det tidspunkt set som et afgørende brud med den hidtidige dominerende forestilling om international anarki. Det var i denne litteratur – nogle gange refereret til som et udtryk for pluralisme, fragmentation, institutionalisme eller liberalisme – at man også noterede sig, at subnationale myndigheder som byer, kommuner og regioner var begyndt at orientere sig mod international styring. Der var dog på dette tidspunkt i 1970'erne aldrig tale om, at man forsøgte at kortlægge de subnationale myndigheders tilstedeværelse og aktivitetsniveau på den internationale scene, endsige teoretisere om deres rolle i international politik. Bydiplomati var stadig ikke et selvstændigt forskningsområde. Det blev det i 1980'erne.

1980'erne: Bydiplomati teoretiseres

I 1980'erne lanceres begrebet »paradiplomati« for at beskrive det helt særlige fænomen, der har med subnationale myndigheders internationale aktiviteter at gøre (Duchacek, 1990). Andre begreber som »regional diplomati«, »micro-diplomati«, »katalytisk diplomati«, og »flerniveau diplomati« blev prøvet af (Duchacek, 1984; Hocking, 1999a; Kincaid, 1990; Rutan, 1988), men vandt ikke indpas på samme måde som begrebet »paradiplomati«. Oprindeligt blev »paradiplomati« set som et diplomatisk spor, der løb »parallelt« med det klassiske diplomati, der involverede udenrigsministerielle diplomater og statslige myndigheder. Via empiriske studier

stod det imidlertid hurtigt klart, at subnationale myndigheders internationale aktiviteter ofte var sammenflettet eller på andre måder relateret til det klassiske diplomati. Det betød imidlertid ikke, at man ændrede betegnelsen, som i dag inkluderer alle former for internationale aktiviteter, der udføres af byer, kommuner såvel som regioner enten parallelt med, sammen med eller eventuelt i konflikt med det statslige diplomati.

Forskningen i 1980'erne nøjedes ikke kun med at udvikle begreber og kortlægge fænomenet empirisk. Man søgte også at forklare, hvorfor paradiplomati vandt frem i forskellige sammenhænge og hvilke politiske og økonomiske resultater, der blev opnået via paradiplomatiske aktiviteter. Man konstaterede, at både eksterne og interne faktorer kunne bidrage til en forståelse af paradiplomatiets vækst (Soldatos, 1990). Eksterne faktorer var eksempelvis relateret til globaliseringen, regionaliseringstendenser som Europæiske integrationsprocesser, demokratisering og urbanisering, og interne faktorer havde med tilgængelige ressourcer, kommunestørrelse, kompetencer, opgavefordelingen mellem centrale og lokale myndigheder, og politisk engagement at gøre. Man pegede samtidig på, at de subnationale myndigheder, der forsøgte at gøre sig gældende på den internationale scene forsøgte at realisere forskellige målsætninger relateret til økonomi, politik, kultur, sikkerhed og identitet. Økonomisk handler det for de lokale myndigheder om at tiltrække udenlandske investeringer, skatteborgere og turister, men også i stigende udstrækning om at få del i internationale finansieringskilder, eksempelvis via EF's struktur- og regionalfondsmidler. Også politiske målsætninger spillede en rolle for nogle regioner. Især de regioner der ønskede sig hel eller delvis løsrivelse fra centralregeringerne. Litteraturen viste, at aktørstatus på den internationale scene også var med til at konstituere de pågældende byers, lokale og regionale myndigheders identitet og interne sammen-

hængskraft. De teoretiske debatter der blev lanceret i løbet af 1980'erne er i høj grad de samme debatter som den dag i dag dominerer en stor del af forskningen om paradiplomati (Aldecoa og Keating, 1999; Archer og Morici, 1993; Cornago, 1999; Hocking, 1999b; Kincaid, 2003; 2010; Lachapelle og Paquin, 2005; Lecours, 2002, 2008; Pluijm og Melissen, 2007).

1990'erne: Danmark kommer med på vognen ... for en stund

I 1990'erne sker der yderligere en udvikling af studiet af paradiplomati. Fokus på de lokale myndigheders internationale aktiviteter når for alvor til Europa. Det skyldes ikke mindst realiseringen af det indre marked, ratificeringen af Maastricht-traktaten, etableringen af EU's Regionsudvalg, udmøntningen af regional- og strukturfondene, fremkomsten af begrebet »Regionernes Europa«, udviklingen af subsidiaritetsprincippet og hele diskussionen om, hvorvidt EU er en føderation (Borras-Alomar et al., 1994; John 2000; Keating, 1999; Sodupe, 1999; Soldatos og Michelmann, 1992; Warleigh, 1999).

På det teoretiske niveau kommer byerne og de lokale myndigheder først og fremmest ind i billedet via begrebet »Multilevel governance«, som hovedsageligt er et forsøg på at beskrive, hvordan en pluralitet af forskellige aktører bidrager til alle faser af EU's beslutningsproces (Bache, 1998; Benz og Eberlein, 1999; Hooghe, 1996; Marks, 1993). I perioden etableres et meget stort antal regionskontorer i Bruxelles, der i varierende udstrækning skulle forsøge at tilvejebringe information om de forhold, der har direkte betydning for borgerne og erhvervslivet i de pågældende regioner og om muligt forsøge at påvirke dem, eller måske endda tiltrække sig midler fra de mangeartede EU-fonde og -programmer. Byerne og regionerne indgår som aktører i den litteratur, der beskæftiger sig med interesserepræsentation og lobbyisme i Bruxelles, på lige fod med erhvervslivets lobbyister og

de utalige civilsamfundsgrupper (Hocking, 1995; Marks et al., 2002). Den europæiske integrationsproces har således en katalytisk effekt på paradiplomatiets omfang og intensitet i 1990'erne og får parallelt hermed ganske stor opmærksomhed i forskningen om de europæiske integrationsprocesser.

En anden faktor, der også påvirkede paradiplomatiet, var afslutningen på den kolde krig i 1989 og sammenbruddet af Sovjetunionen i 1991. Pludselig fik Europa en lang række nye naboer i Central- og Østeuropa. I samme bølge som de vestlige mellemstatslige organisationer og staterne i vest, erhvervslivet og civilsamfundet stod i kø for at byde velkommen og etablere økonomiske og politiske relationer til disse nye naboer, bød byerne og regionerne sig til. Der blev etableret kulturcentre, bysamarbejder og erhvervsudviklingsprojekter i ét væk (Andersen og Hey, 1991).

Det er også i 1990'erne, at forskningen i de danske byers og kommuners internationalisering tager fart. Den består først og fremmest i en identifikation af, hvilke faktorer der henholdsvis fremmer og bremser de lokale myndigheders internationalisering, samt et forsøg på at kortlægge de forskellige måder, hvorpå de danske kommuner og amter samt deres respektive organisationer engagerer sig i internationale forhold (Jensen, 1993, 1995). Det konkluderes, at paradiplomatiet i Danmark først og fremmest drives frem af de helt nære omgivelser i Europa. Det hævdes endvidere, at denne internationale aktivitet ikke er strategisk gennemtænkt, ofte tilfældig og uden egentlig effekt og som regel uden politisk opbakning. Det er tydeligt, at internationaliseringen af de danske kommuner og amter befinder sig i sin vorden (Klausen, 1996; Lolle og Persson, 1997).

2000-tallet: Bydiplomati etablerer sig som et selvstændigt forskningsområde ... i udlandet

I 2000-tallet og frem til i dag trænges forskningen i Danmark om de lokale myndigheders internationale engagement noget i baggrunden. Den opnår aldrig at få status som et selvstændigt forskningsområde, hverken i den danske Europaforskning eller i forvaltningsforskningen og slet ikke i IP-forskningen, hvor byer, kommuner og regioner slet ikke spiller en selvstændig rolle. Det kan skyldes forskellige forhold. For det første blev de lokale myndigheder opslugt som en til tider ubetydelig og sekundær del i studiet af Danmark i Europa. I implementeringsstudier var man sig fuldstændig bevidst om, at det er ude i kommunerne, at EU-retten skal implementeres, og at en meget stor del af dagsordenspunkterne på byrådsmøderne er direkte eller indirekte relateret til EU. På trods af dette udvikles aldrig systematiske studier af, hvorledes kommunerne og andre lokale myndigheder aktivt påvirker og påvirkes af EU. I den udstrækning man i dansk europaforskning kastede sig over multilevel governance analyser, var dette ikke en selvstændig anledning til at rette et særligt fokus mod de danske lokale myndigheders rolle i europæisk politik.

En anden faktor, der kan være med til at forklare, hvorfor byer, kommuner og regioner ikke fik særsomt forskningsfokus i Danmark i denne periode, kan have noget at gøre med, at der har etableret sig en praksis i dansk statskundskab, hvor national politik og international politik defineres som to selvstændige forskningsområder med egne teorier og egne forskningsprogrammer. Det betyder, at studiet af den offentlige forvaltnings finansiering, struktur, funktioner, relationer og kultur retter fokus mod den danske del af forvaltningen. Samtidig er studiet af international politik, sikkerhed og udenrigspolitik noget, der henhører til Danmarks eksterne omgivelser. Kun i meget begrænset udstrækning begyn-

der dansk statskundskab at koble de to sfærer – den nationale og den internationale – ved at lancere såkaldte »internationaliserings-«, »europæiserings-« og, hen mod slutningen af årtiet, »globaliseringsstudier« (Marcussen og Ronit, 2003, 2009). Disse studier forsøgte at undersøge, hvordan forhold i Danmarks internationale omgivelser via grænseoverskridende regulering, markedskonkurrence og værdioverførsel påvirker forhold i den danske forvaltning. I denne snævre litteratur var der kun i meget uanseligt omfang tiltag til at studere den del af den offentlige forvaltning, der ikke er en del af centraladministrationen. Kommunernes og regionernes internationalisering forblev på det nærmeste uundersøgt i den pågældende periode.

Parallelt med disse forvaltningsinternationaliseringsstudier opstod der et andet miljø, der på sin egen måde forsøgte at koble det nationale analyseniveau med det internationale niveau. Det skete i feltet »udenrigspolitisk analyse«. Nu var interessen rettet mod, hvordan Danmark – igen først og fremmest via centraladministrationen – kunne gøre sig gældende på den internationale scene. Der blev lavet studier af, hvordan Danmark med held gennemførte formandskaber i den europæiske union (Nedegaard og Jensen, 2012), og hvordan Danmark førte aktivistisk udenrigspolitik i krigszoner såvel som i multilaterale organisationer (Wivel, 2013). Der blev også lavet studier af, hvordan den danske model succesfuldt gjorde sig gældende på de internationale markeder, og hvordan udenlandske aktører forsøgte at lære fra og inspireres af den danske model (Campbell et al., 2006; Marcussen, 2010). Danmark var blevet en succesfuld konkurrencestat. I intet af denne forskning indgik de danske lokale myndigheder i analysen.

I den internationale forskning var der i modsætning til Danmark fortsat i 2000-tallet og op til i dag fokus på paradiplomatiet. Både forskningen i paradiplomati og de lokale

myndigheders paradiplomatiske praksis var blevet normaliseret (Cornago, 2010). På nogle punkter adskilte forskningen sig fra de foregående årtiers fokus. Godt nok trak man i hovedagen stadig på den teori om paradiplomati, der var blevet udviklet i 1980'erne, men det empiriske fokus og de anvendte metoder udviklede sig (Kuznetsov, 2015). Empirisk fik man godt og grundigt tilbagevist antagelser om, at det mest var i føderale og/eller demokratiske regimer, at paradiplomatiet kunne vokse (Hooghe et al., 2010). I føderale demokratier vil subnationale myndigheder alt andet lige have flere kompetencer og friheder til at agere nationalt såvel som internationalt. Men studier af lokale myndigheder i Rusland, Kina og en enhedsstat som Japan viste, at også her udfoldede sig et levende paradiplomati (Busygina, 2007; Chen, 2005; Purnendra, 2005). På det metodiske område vandt de kvantitative, netværksbaserede studier indpas. Det blev interessant at kortlægge lokale myndigheders internationale kontaktflader i nærområderne såvel som på globalt niveau.

Særligt rettede den internationale forskning opmærksomheden mod tre empiriske områder, hvor paradiplomatiet kom til udtryk på nye områder: sikkerhedsområdet, den internationale politiske økonomi, samt klima- og miljøområdet. Sikkerhedsdimensionen kom blandt andet til udtryk ved at moderne krigsførsel i stigende udstrækning tænkes at finde sted i byområder. Ifølge nogle estimer vil to-tredjedele af jordens befolkning leve i byer omkring år 2040. Antallet af megabyer, der har mere end 10 millioner indbyggere, fortsætter med at vokse. Alene på grund af den voldsomme urbanisering får byer og lokale myndigheder en direkte interesse i at beskæftige sig med krig og fred, herunder moderne krigsførsel. Samtidig med at megabyerne vokser, får de hver især en selvstændig betydning for den globale økonomi. Mange regioner i verden har i dag en større omsætning end adskillige lande. Byer får af denne grund

et klart incitament til at spille en rolle i den globale politiske økonomi (Ohmae, 1996). Endelig er der klimadagsordenen. Fordi byer og regioner er de centrale produktionscentre på globalt plan er de også i sagens naturkilden til mange af de klima- og miljømæssige problemstillinger, der er centrale på den globale arena. Samtidig er det også i disse regioner og byer at implementeringen af national og international lovgivning skal finde sted. Byer og regioner er derfor, med andre ord, helt centrale i løsningen af nogle af de mest omfattende klima- og miljøudfordringer kloden står overfor (Eatmon, 2009; Kern og Bulkely, 2009; Nielsen, 2016). I dag finder vi således i den internationale litteratur en meget levende forskningsmæssig interesse for paradiplomatiet. Det er en interesse, der ikke indtil videre har vundet indpas i den politologiske forskning i Danmark.

Temanummerets formål og indhold

Formålet med dette temanummer er først og fremmest at tilvejebringe et her og nu-indtryk af de danske lokale myndigheders diplomatiske aktiviteter. Målsætningen er at beskrive variationen i internationale aktiviteter samt de mange forskellige årsager, der udgør baggrunden for, at danske byer og kommuner retter deres opmærksomhed mod den internationale scene. Vi forventer, at de danske kommuner og byers bydiplomati spreder sig over et bredt spektrum af aktiviteter, og at der kan identificeres almengyldige forklaringer på dette såvel som meget specifikke årsager til, at bydiplomati vinder indpas på særlige måder lokalt. Selvom vi forventer at finde stor variation på tværs af det danske landskab, er formålet for det andet også at forsøge at undersøge, om der er diplomatiske aktiviteter og forklaringer, der gælder på tværs af de danske kommuner og byer. Vores håb er derfor, at vi med dette temanummer også kan bidrage til at identificere nogle elementer af et særligt dansk bydiplomati.

I forlængelse af denne introduktion til tema-

nummeret ønsker vi at give et mere præcist indblik i, hvilke spørgsmål den internationale forskning i bydiplomati arbejder med i øjeblikket. Michele Acuto vælger i sin artikel at pege på det forhold, at den nyeste forskning henleder vores opmærksomhed på, at byer aldrig arbejder i et politisk vakuum, og at bydiplomatiet derfor skal forstås i en bred lokal, national og international kontekst. I praksis betyder dette, at hverken lokalpolitikere eller de lokale embedsmænd kan antages at være tonedøve i forhold til den økonomiske, politiske og sociale kontekst de fungerer i. Der finder en samskabelse sted, hvilket også er én af hovedpointerne i Henrik Holmskov og Mette Lorentzens bidrag til dette temanummer om Viborg Kommunes bydiplomati. Bydiplomatiet efterspørges, italesættes, formuleres og udføres i samarbejde med erhvervslivet, civilsamfundsgrupper, uddannelsesinstitutioner og sportsinstitutioner. Michele Acuto peger på, at der er rigtig mange fordele ved at sikre bred ejerskab til bydiplomatiet. Samles kræfterne i kommunen omkring bydiplomatiet forøges sandsynligheden for succes på kort såvel som på længere sigt betydeligt. Samskabelse kan desuden være med til at tilvejebringe brugerdrevet innovation i bydiplomatiet. Han løfter imidlertid også en advarende finger og påpeger, at samskabelse i sagens natur gør det ganske vanskeligt at identificere de aktører, der kan holdes ansvarlige for bydiplomatiet. Det forsvinder lidt i tågerne, hvem der egentlig har truffet hvilken beslutning, og hvem der er ansvarlig for hvad. En pointe, som den generelle internationale forskning også i højere grad noterer sig, og som vi kan forvente bliver fremtrædende i fremtidige studier af bydiplomati.

I den efterfølgende artikel tilvejebringer Kristian Heunicke, Hjalte Nordman Bie og Annette Frost et overblik over Kommunernes Landsforenings aktiviteter på det internationale område. Det bliver med det samme slået fast, at Kommunernes Landsforening er en medlemsorganisation, og at den som sådan

må varetage medlemmernes interesser. Da disses interesser først og fremmest relaterer til nationale forhold, bruger KL langt flere ressourcer på danske samfundsforhold end på internationale. Samtidig er det også et faktum, hvilket også vises i artiklen, at næsten halvdelen af de dagsordenspunkter, der optræder på de danske kommuners byrådsmøder, på den ene eller den anden måde kan føres tilbage til EU-politik. Det betyder, at KL ikke kan undslå sig fra også at rette opmærksomheden mod især EU-arenaen. Det gør man på et utal af forskellige måder, men man anerkender på samme tid, at der ikke er ressourcer til at interessere sig for al EU-politik, og at dette øvrigt heller ikke vil være hensigtsmæssigt. Derfor gøres der meget ud af at udpege nogle klare og afgrænsede fokusområder, som indsatsen skal rettes mod. Som medlemsorganisation må KL håndtere en række dilemmaer. For det første skal alle kommuner i Danmark, store som små, kunne se deres interesse afspejlet i KL's virke. Det er i sig selv en vanskelig opgave og kan være én af årsagerne til, at KL ikke særligt proaktivt går ud og reklamerer for sit internationale arbejde. Nogle vil kunne lide det internationale fokus, men der er bestemt også kommuner, der mener, at »det internationale« er en luksusbeskæftigelse, og at KL bør hellige sig de helt akutte problemstillinger i kommunerne. Et andet dilemma har med forholdet til staten at gøre. Det er jo staten, der formulerer og udfører dansk udenrigspolitik. Men det er ikke altid, at KL er helt på linje med statens prioriteter. Hvad gør man så? Fremmer man først og fremmest kommunernes interesser, fordi man som medlemsorganisation er sat i verden for at gøre netop dette, eller er man loyal i forhold til den siddende regerings udenrigspolitik?

I de efterfølgende tre artikler retter vi et mere dybdegående fokus mod tre kommuners internationale aktiviteter – København, Aarhus og Viborg. Der er *ikke* tale om repræsentative danske kommuner, simpelthen fordi disse tre

kommuner alle er særdeles rutinerede spillere på den internationale scene. I et bredere studie af dansk bydiplomati er det en separat og vigtig opgave at kortlægge samtlige danske kommuners internationale aktiviteter – også de steder i landet hvor det internationale udelukkende spiller en meget perifer rolle. Det kræver en forklaring, hvorfor nogle kommuner er mere aktive på den internationale scene end andre.

Københavns Kommune har et globalt såvel som et europæisk perspektiv i sit bydiplomati. Man kan hævde, at København, som landets hovedstad og som landets største kommune, har en særlig mulighed for at arbejde internationalt, men dermed også en særlig forpligtelse til at opbygge et internationalt beredskab. København involveres naturligt på mange måder i dansk udenrigspolitik og bidrager selv til udførelsen af dansk udenrigspolitik. Derfor er det måske ikke helt forkert at hævde, at København ikke bare laver bydiplomati på egne vegne, men på hele Danmarks vegne. Det er måske én af årsagerne til, at København engagerer sig så kraftigt i international klimapolitik, hvilket også fremgår af andre artikler i temanummeret. Fordi København beskæftiger sig med en så bred vifte af internationale opgaver, har vi bedt Birgitte Wederking og Peter Krogsgaard om at fokusere deres indlæg på det arbejde, der udføres i relation til EU. Her fremgår det, at den organisatoriske opbygning af det EU-relaterede bydiplomati er særdeles dynamisk. Der arbejdes med EU rundt omkring på kontorerne i Københavns Kommunes forvaltning, og ikke mindst i EU-kontoret i Bruxelles. Københavns Kommune har tidligere haft deres helt eget kontor i Bruxelles, men erfaringerne tilsagde, at selvom København er en storby, så skal der alligevel flere kræfter bag indsatsen, hvis man skal gøre sig gældende på den meget konkurrenceprægede Bruxelles-scene. Derfor arbejder man nu med udgangspunkt i et regionskontor, hvor flere kommuner og uddannelsesinstituti-

oner har samlet ressourcerne ét sted. På kontoret i Bruxelles handler det om at varetage »medlemmernes« EU-relaterede interesser, men også at sikre, at der opstår en sund og konstruktiv konkurrence mellem medlemmerne om at bruge EU-scenen. Og det har givet resultater – ikke mindst i relation til at hjemtage fondsmidler fra EU. En pointe, der forventeligt fremgår med al tydelighed i artiklen, er, at fysisk tilstedeværelse i Bruxelles ikke bare betaler sig i form af et år til år-afkast, men også er strengt nødvendig for det arbejde, der udføres. På trods af, at sociale medier og nye teknologiske fremskridt har gjort det muligt at skabe og være i kontakt med hvem som helst, hvornår som helst, så betyder ansigt til ansigt-relationen stadig noget i bydiplomati.

Ligesom København har også Aarhus en meget lang erfaring med bydiplomati på en bred vifte af områder, men modsat København har Aarhus ikke samme adgang til en international arena at arbejde på. Aarhus må selv skabe de muligheder, der er knyttet til bydiplomati, for her får man intet forærende. Man er en såkaldt second-tier-city. Niels Højberg, Jørn Nim Jensen og Jan Beyer Schmidt-Sørensen forklarer, hvordan der opstod et nyt momentum for det aarhusianske bydiplomati i forbindelse med finanskrisens udbrud i Europa og Danmark omkring 2008-9. Finanskrisen ramte erhvervslivet hårdt i det midtjyske og det stod nu helt klart, at der åbenlyst var et statsligt styringsunderskud på området. Kommunen kunne vælge at se tiden an og passivt vente på bedre tider, eller den kunne tage sagen i egen hånd og erkende, at det ikke bare var muligt at agere målrationelt og effektivt på den internationale scene, men strengt nødvendigt. På både politisk niveau såvel som i forvaltningen var opfattelsen den, at man ikke bare ville lade stå til. Udfordringen var helt simpelt at tiltrække ressourcer til kommunen i form af investeringer og arbejdspladser. Midlet var større international synlighed, et eksplicit erhvervsrettet fokus i bydiplomati

og formuleringen af en klar og utvetydig strategi for det internationale arbejde. Fokus blev rettet mere systematisk og intensivt på nogle af de områder i verden hvor væksten ikke var gået i stå – det vil blandt andet sige Kina og Indien. Der skulle først etableres gode politiske relationer. Dernæst skulle disse udnyttes til at bane vejen for det lokale erhvervsliv. Nogle gange kører Aarhus derudaf på egen hånd, andre gange sker det i tæt samarbejde med staten, hvilket vækstråd giver aktiviteterne i Indien er et godt eksempel på.

I Viborg er situationen igen en anden. Her kan man ikke bryste sig af at være en »second-tier-city«. I modsætning til Aarhus har man ikke bare en kritisk masse af ressourcer at trække på, når der satses internationalt. Her er man for alvor overladt til sig selv og sin egen kreativitet, hvis der skal finde udvikling sted. Henrik Holmskov og Mette Lorentzen forklarer, at Viborg Kommune i dag er blevet international. Det kan man se på den måde, som forvaltningen er indrettet på og arbejder til dagligt. Og det kan man mærke i de tætte relationer med alle de lokale parter i erhvervs- og foreningslivet. Der er bred opbakning til, at Viborg gør sig proaktivt gældende på den internationale scene. Et momentum i dette internationale arbejde kom med struktureformen i 2007, der gav Viborg Kommune en kritisk størrelse til at gøre sig gældende på en bred vifte af områder. Et andet momentum kom med efterspørgslen efter internationale aktiviteter fra de lokale sportsforeninger, det lokale eksportorienterede erhvervsliv og de lokale uddannelsesinstitutioner. Der opstod et helt særligt internationalt orienteret tanke-sæt, der i kombination med kommunalbestyrelsens risikovillighed og en tillidskultur i forvaltningen lagde grundstenene til det nuværende bydiplomati, der udfolder sig i EU, Kina, Baltikum, Jordan og andre steder. Det har ført meget konkrete resultater med sig, hvilket gør, at man i dag uden overdrivelse kan kalde Viborg en international foregangskommune i Danmark – en målsætning, Byrå-

det i Viborg satte sig med den første internationale strategi i 2009.

I den sidste del af temanummeret rettes opmærksomheden mod en særlig form for bydiplomati, nemlig byers deltagelse i bynetværk. Solveig Grønnestad og Anne Bach Nielsen peger i deres bidrag på, at der i dag kan identificeres ikke færre end 200 bynetværk på et utal af områder, og at disse netværk hovedsageligt er opstået i nyere tid. Det giver selvfølgelig anledning til at overveje, hvilken rolle disse bynetværk spiller i den globale styring, og ikke mindst over hvilken rolle disse bynetværk spiller for byerne selv. Den eksisterende forskning er ikke i tvivl. Byer deltager i netværk, fordi disse netværk har en nytteværdi. Som det også er fremhævet i andre bidrag til dette temanummer, er byer først og fremmest ansvarlige over for deres lokalområde. Lokalpolitikere skal vælges af borgere, der lever og bor meget tæt på politikerne, hvilket angiveligt betyder, at lokalpolitikere hovedsageligt er interesseret i at beskæftige sig med områder, der har direkte betydning for disse mulige vælgere. Hvis de internationale bynetværk ikke kan levere synlige og konkrete resultater for de deltagende byer, vil det ophøre med at eksistere. På grundlag af meget indgående studier i fem meget forskellige byer verden over, der alle er aktive i forskellige bynetværk, konkluderer Solveig Grønnestad og Anne Bach Nielsen, at der er noget om snakken. Netværkene varetager faktisk nogle meget nyttige funktioner, der kommer de deltagende byer til gavn. Alligevel viser deres studier, at denne meget rationelle og funktionalistiske forklaring ikke kan stå alene. Byer deltager også i netværk, fordi det nu engang forventes af en moderne by, at den interesserer sig for globale forhold. Vi lever i en »urban tidsalder«, hvor det erkendes, at global styring hverken kan eller bør overlades til staterne alene. Ønsker en by derfor at være en del af det respektable internationale samfund af byer, hører det med til

en bys grundfunktioner, at den udfører bydiplomati i globale bynetværk.

Det er en konklusion, der understøttes af temanummerets sidste artikel. Emmanuel Pinault og Simon Hansen redegør i detaljer for, hvordan et særligt bynetværk – C40 – opstod, har udviklet sig og er organiseret i dag. Blandt alle eksisterende bynetværk taler vi her om et meget eksklusivt bynetværk, hvor man virkelig skal gøre sig anstrengelser for at blive medlem, og hvor man aldrig kan tage fortsat medlemskab for givet. Er man først accepteret i dette bynetværk, følger anerkendelse og respekt, og ikke mindst et meget indflydelsesrigt netværk af kontakter med andre betydningsfulde byer. Selvom C40 har som formål at arbejde for at idéudvikle og videndele på klimaområdet, kan netværket således levere meget mere end konkrete klimaidéer og klimaløsninger. Det kan levere legitimitet og status i det globale miljø af betydningsfulde byer. Det er godt for de byer, der deltager, fordi det giver synlighed. Men det er også godt, og muligvis endda karrierefremmende for de deltagende borgmestre. At netværket har opnået en helt særlig status i globale styringsmiljøer, kan blandt andet ses ved, at FN inddrager netværket ved enhver given lejlighed, og at stater, herunder vores egen statsminister Lars Løkke Rasmussen, byder sig til med idéer, forslag og ressourcer, som de ønsker at dele med netværket. På et mere generelt plan kan man sige, at de globale bynetværk giver anledning til at studere global styring på nye måder. De store byer er i dag ofte større end mange stater, samtidig med at de har et tættere forhold til og ansvar over for befolkningerne og den konkrete implementering af politik. Denne kombination gør dem særdeles interessante i et styringsperspektiv.

Kan der på baggrund af disse meget forskellige bidrag til temanummeret siges noget mere generelt om det specifikt danske bydiplomati? Både ja og nej. Som nævnt tidligere

er udvalget af byer i dette temanummer ikke repræsentativt. Der tales om bydiplomati de steder, hvor det eksisterer i praksis uden at vi i dette temanummer har blik for de steder, hvor det ikke eksisterer. Derfor kan vi kun skitsere nogle tendenser, der karakteriserer de mest internationalt aktive blandt de danske kommuner.

En første tendens er, at det danske bydiplomati helt åbenlyst synes at være blevet grundlæggende *professionaliseret*. I modsætning til den danske forskning på området fra 1990'erne, der konkluderede, at det danske bydiplomati var uden retning, tilfældigt organiseret og hovedsageligt ineffektivt, kan vi i dag konstatere, at der har fundet betydelige læringsprocesser sted i byerne. De mennesker, der arbejder med internationale forhold i byerne, har helt anderledes kompetencer end tidligere. De har kendskab til og lang erfaring med spillereglerne på den internationale scene, og de har indrettet sig organisatorisk på en måde, der giver mening. Den organisatoriske struktur er fleksibel og på mange måder forskellig fra den, som gjorde sig gældende i 80'erne og 90'erne. Der finder samarbejde sted mellem danske kommuner de steder, hvor det er relevant, og der er konkurrence, de steder, hvor det er relevant.

En anden tendens er, at de internationale aktiviteter ikke længere udelukkende er forankret i enkelte ildsjæle. Bydiplomati er langt mere institutionaliseret, og overordnet set et *samskabelsesprojekt*, der involverer erhvervslivet, foreninger, uddannelsesinstitutioner og civilsamfundet bredt set. Bydiplomati er desuden politisk forankret, og de steder, hvor politikerne accepterer en vis form for risikovillighed og i øvrigt evner at tænke ud over deres egen valgperiode, dér fungerer bydiplomati bedst.

En tredje tendens er, at der er opstået en *nødvendighedslogik* i bydiplomati. I modsætning til tidligere opfattes bydiplomati

mindre som en luksusbeskæftigelse for rejseglade kommunalpolitikere og mere som en nødvendig betingelse for, at byerne kan levere nogle grundlæggende services til sine borgere. Nødvendigheden kommer mange steder fra. EU producerer regler, der skal implementeres på lokalt niveau. Finanskrisen skaber problemer, der bliver meget konkrete rundt omkring i byerne. Det samme gør klimaforandringerne, der rammer hårdt i byerne. Statens udenrigspolitik opfattes som for snæver, kortsigtet eller for mangelfuld i forhold til de behov, der skal varetages lokalt.

En fjerde tendens er, at byer ser den internationale arena som en økonomisk ressource. EU er et sted, hvor der kan hjemtages fondsmidler til gavn for det lokale erhvervsliv eller uddannelsesinstitutionerne. Samarbejdet med byer i Kina og Indien kan med tiden føre til systemeksport og måske endda igangsætte nogle udenlandske direkte investeringer i lokalområdet. Et godt internationalt brand kan være vigtigt i forsøget på at tiltrække turister, studerende og kvalificeret udenlandsk arbejdskraft. Det er sjældent, at byers internationale engagement kun har med mellemfolkeligt samkvem at gøre.

Den femte udviklingstendens har med *stats-skepticisme* at gøre. På lokalt niveau er man for længst holdt op med at opfatte staten som en aktør, der kan og vil fremme de lokale myndigheders interesser på internationalt niveau. Hvis der skal ske noget, må man tage sagen i egen hånd. Kommunalfuldmagten giver kommunerne brede rammer for at agere internationalt, forudsat at kommunerne holder sig inden for rammerne af den officielle danske udenrigspolitiske linje. Da denne linje som oftest er ret bred og vagt formuleret giver det i realiteten kommunerne ret stor spillerum til at udfylde det internationale styringstomrum, der øjensynligt er opstået på mange måder. Byer er fri stillet til at engagere sig i internationale bynetværk og til at indgå i relationer

med lande, hvor interaktion i øvrigt kan være forbundet med politiske kontroverser.

Endelig lader det til, at bydiplomati bidrager til at give den internationalt orienterede kommune *synlighed, prestige og legitimitet*. Når det lykkes Viborg at tiltrække investeringer fra Apple, er det noget, der diskuteres indgående i de danske nyhedsmedier og rundt omkring i de øvrige kommuner og regeringskontorene. Når Aarhus bliver europæisk kulturhovedstad, giver det genklang i hele Europa, og når det lykkes København at optræde som en global spiller i den internationale klimapolitik, smitter det af på hele Danmarks klimapolitiske renommé.

Overordnet set giver dette temanummer om dansk bydiplomati anledning til at studere hver enkelt by og kommune hver for sig med henblik på at kortlægge og forklare de helt særlige forhold, der gør sig gældende i netop denne bys internationale arbejde, samtidig med at man ikke mister blikket for, at der er et nyt forskningsområde under udvikling, der overordnet set kan refereres til som »dansk bydiplomati«.

Litteratur

- Aldecoa, Francisko og Michael Keating, red. (1999), *Paradiplomacy in Action. The Foreign Relations of Subnational Governments*, London: Frank Cass Publishers.
- Andersen, Anders og Adam Hey (1991), *Amterne og EF*, København: Amtsrådsforeningen.
- Archer, Kevin og Peter Morici (1993), »State Export Promotion Policies«, i Douglas Brown og Earl Frey, red., *States and Provinces in International Economy*, Berkley: Institute of Governmental Studies Press, pp. 185-200.
- Bache, Ian (1998), *Politics of European Union Regional policy: Multi-level Governance or Flexible Gatekeeping?*, Sheffield: Continuum.
- Benz, Athur og Burkard Eberlein (1999), »The Europeanization of Regional Policies: Patterns of Multi-level Governance«, *Journal of European Public Policy*, 6(2): 329-48.
- Borras-Alomar, Susana, Thomas Christiansen og Andres Rodriguez-Poze (1994), »Towards a 'Europe

- of the Regions': Visions and Reality from a Critical Perspective», *Regional Politics and Policy*, 4(2): 1-27.
- Busygina, Irina (2007), »Russia's Regions in Shaping National Foreign Policy« i Jackie Gower og Graham Timmins, red., *European Union and Russia: Uneasy Partnership*, London, New York: Anthem Press, pp. 75-88.
- Callanan, Mark og Michaël Tatham (2014), »Territorial Interest Representation in The European Union: Actors, Objectives and Strategies«, *Journal of European Public Policy*, 21(2): 188-210.
- Campbell, John L., John A. Hall og Ove K. Pedersen (2006), *National Identity and the Varieties of Capitalism. The Danish Experience*, Montreal: McGill-Queen's University Press
- Chen, Zhimin (2005), »Coastal Provinces and China's Foreign Policy Making«, i Yufan Hao og Lin Su, red., *China's Foreign Policy Making: Societal Force and Chinese American Policy*, Burlington: Ashgate Publishing Limited.
- Cornago, Noe (1999), »Diplomacy and Paradiplomacy in the Redefinition of International Security: Dimensions of Conflict and Cooperation«, *Regional and Federal Studies*, 9(1): 40-57.
- Cornago, Noe (2010), »On the Normalization of Sub-State Diplomacy«, *The Hague Journal of Diplomacy*, 5(1-2): 11-36
- Duchacek, Ivo D. (1984), »The International Dimension of Subnational Self-Government«, *Publius*, 14(4): 5-31.
- Duchacek, Ivo D. (1990), »Perforated Sovereignities: Towards a Typology of New Actors in International Relations«, i Hans Michelmann og Panayotis Soldatos, red., *Federalism and International Relations: The Role of Subnational Units*, Oxford: Oxford University Press, pp.1-33.
- Eatmon, Thomas D. (2009), »Paradiplomacy and Climate Change: American States as Actors in Global Climate Change«, *Journal of National Resources Policy Research*, 1(2): 153-65.
- Hepburn, Eve (2008), »The Rise and Fall of a 'Europe of the Regions'«, *Regional and Federal Studies*, 18(5): 537-55.
- Hocking, Brian (1995), »Bridging Boundaries: Creating Linkages. Non-Central Governments and Multilayered Policy Environments«, *Welt Trends*, 11: 36-51.
- Hocking, Brian (1999), »Catalytic Diplomacy: Beyond 'Newness' and 'Decline'«, i Jan Melissen, red., *Innovation and Diplomatic Practice*, New York: Palgrave Macmillan Press.
- Hocking, Brian (1999b), »Patrolling the 'Frontier': Globalization, Localization and the 'Actorness' of Non-Central Governments«, *Regional and Federal Studies*, 9(1): 17-39.
- Hocking, Brian (1999a), »Catalytic Diplomacy: Beyond 'Newness' and 'Decline'«, i Jan Melissen, red., *Innovation in Diplomatic Practice*, New York: Palgrave Macmillan Press.
- Hooghe, Liesbeth, Gary Marks and Arjan H. Schakel (2010), *The Rise of Regional Authorities: A Comparative Study of 42 Democracies*, New York: Routledge.
- Hooghe, Liesbeth, red. (1996), *Cohesion policy and European Integration: Building Multi-level Governance*, Oxford: Clarendon Press.
- Huntington, Stanley (1973), »Transnational Organizations in World Politics«, *World Politics*, 25(3): 334-68.
- Jensen, Lars Thore (1993), »De danske amter og internationaliseringen«, *Kommunalpolitiske studier*, no. 2, Det Samfundsvidenskabelige Fakultet, Odense Universitet.
- Jensen, Lars Thore (1995), »Internationalisering og de danske amter«, PhD-afhandling, Det Samfundsvidenskabelige Fakultet, Odense Universitet.
- John, Peter (2000), »The Europeanisation of Subnational Governance«, *Urban Studies*, 37(5-6): 877-94.
- Keating, Michael (1999) »Regions and International Affairs: Motives, Opportunities and Strategies«, *Regional and Federal Studies*, 9(1): 1-16.
- Keohane, Robert O. og Joseph S. Nye (1973), *Transnational relations and World Politics*, Cambridge, M.A.: Harvard University Press.
- Keohane, Robert O. og Joseph S. Nye (1977), *Power and Interdependence. World Politics in Transition*, Little, Brown
- Kern, Kristine og Harriet Bulkely (2009) »Cities, Europeanization and Multi-level Governance: Governing Climate Change Through Transnational Municipal Networks«, *Journal of Common Market Studies*, 47(3): 309-32.
- Kincaid, John (1990), »Constituent Diplomacy in Federal Polities and the Nation-State: Conflict and Cooperation«, i Hans J. Michelmann og Panayotis Soldatos, red., *Federalism and International Relations: The Role of Subnational Units*, Oxford: Oxford University Press, pp. 54-76.
- Kincaid, John (2003), »Foreign Relations of Subnational Units«, i Raoul Blindenbacher og Arnold

- Koller, red., *Federalism in a Changing World*, Montreal: McGill-Queen's Press, pp. 74-96
- Kincaid, John (2010), »Comparative Observations on the International Activities of Constituent Governments«, i Ferran Requejo, red., *Foreign Policy of Constituent Units at the Beginning of the 21st Century*, Barcelona: Generalitat de Catalunya. Institut d'Estudis Autònoms, pp. 15-28.
- Klausen, Kurt Klaudi (1996), »Erfaringer og udfordringer«, i Kurt Klaudi Klausen, red., *Erfaringer med internationalisering i amter og kommuner*, Odense: Odense universitetsforlag, pp. 193-200.
- Kuznetsov, Alexander S. (2015), *Theory and Practice of Paradiplomacy. Subnational Governments in International Affairs*, London: Routledge.
- Lachapelle, Guy og Stéphane Paquin, red., (2005), *Mastering Globalization: New Sub-states' Governance and Strategies*, New York: Routledge Press.
- Lecours, André (2002), »Paradiplomacy: Reflections on the Foreign Policy and International Relations of Regions«, *International Negotiations*, 7(1): 91-114.
- Lecours, André (2008), »Political Issues of Paradiplomacy: Lessons from the Developed World«, *Discussion Papers in Diplomacy*, Netherlands Institute of International Relations Clingendael.
- Lolle, Henrik og Birgit Persson (1997), »Amter og kommuners internationale arbejde – specielt vedrørende medarbejderkvalifikationer«, *rapport*, Det Samfundsvidenskabelige Fakultet, Aalborg Universitet.
- Marcussen, Martin (2010), *Den danske model og globaliseringen*, København: Samfundslitteratur.
- Marcussen, Martin (2016), *Diplomati. Et portræt af den moderne udenrigstjeneste*, København: Hans Reitzels Forlag.
- Marcussen, Martin og Karsten Ronit, red. (2003), *Internationaliseringen af den offentlige forvaltning i Danmark. Forandring og kontinuitet*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Marcussen, Martin og Karsten Ronit, red. (2009), *Globaliseringens udfordringer. Politiske og administrative modeller under pres*, København: Hans Reitzels Forlag.
- Marks, Gary (1993), »Structural Policy and Multi-level Governance in the EC«, i Alan Gafrun og Glenda Rosenthal, red., *The State of the European Community: The Maastricht Debate and Beyond*, Boulder, CO: Lynne Rienner, pp. 391-411.
- Marks, Gary, Richard Hasey og Hather Mbaye (2002), »What do Subnational Offices Think They are Doing in Brussels?« *Regional and Federal Studies*, 12(3): 1-23.
- Nedergaard, Peter og Mads Dagnis Jensen (2012), »Organiseringen af det danske EU-formandskab I 2012«, *Økonomi & Politik*, 85(3): 27-38.
- Nielsen, Anne Bach (2016), »Diplomati i en urban tidsalder«, *Økonomi & Politik*, 89(4): 94-9.
- Ohmae, Kenichi (1996), *The End of the National State: The Rise of Regional Economics*, New York: Free Press Paperback.
- Pluijm, Rgier van der og Jan Melissen (2007), »City Diplomacy: The Expanding Role of Cities in International Relations«, *Discussion Papers on Diplomacy*, Netherlands Institute of International relations: Clingendael, April.
- Purnendra, Jain (2005), *Japan's Subnational Governments in International Affairs*, New York: Routledge.
- Rutan, Gerard F. (1988), »Micro-diplomatic Relations in the Pacific Northwest: Washington State – British Columbia Interactions«, i Ivo D. Duchacek, Daniel Latouche og Garth Stevenson, red., *Perforated Sovereignities and International Relations: Trans-Sovereign Contacts of Subnational Governments*, Westport: Greenwood Press, pp. 163-88.
- Sodupe, K. (1999), »The European Union and Inter-regional Cooperation«, *Regional and Federal Studies*, 9(1): 58-81.
- Soldatos, Panayotis (1990), »An Explanatory Framework for the Study of Federated States as Foreign Policy Actors«, i Hans Michelmann og Panayotis Soldatos, red., *Federalism and International Relations: The Role of Subnational Units*, Oxford: Oxford University Press, pp. 34-53.
- Soldatos, Panayotis og Hans Michelmann (1992), »Subnational Units' Paradiplomacy in the Context of European Integration«, *Journal of European Integration*, 15(2-3): 129-34.
- Warleigh, Alex (1999), *The Committee of the Regions: Institutionalising Multi-level Governance?* London: Kogan Page.
- Wivel, Anders (2013), »Danmarks militære aktivisme«, i Kristian Søby Kristensen, red. *Danmark i krig. Demokrati, politik og strategi i den militære aktivisme*, København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag, pp. 27-52